

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра політології та соціології

Дипломна робота магістра

з теми: **«ПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ «ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ»**

Виконав: студент 2 курсу
галузь знань 05 Соціальні та поведінкові
науки. Спеціальності 052 Політологія
Мельницький Дмитро Сергійович

Керівник: Вонсович С.Г., доктор політичних
наук, доцент
Рецензент: Газін В.В. кандидат історичних
наук, доцент

Кам'янець - Подільський

2018

Зміст

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ «ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ» В ПОЛІТОЛОГІЇ.....	8
1.1. «Групи інтересів»: особливості еволюції.....	8
1.2. Напрями теоретичного осмислення та дослідження «груп інтересів».....	26
РОЗДІЛ 2. ВИНИКНЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ «ГРУП ІНТЕРЕСІВ» В ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ, ЇХ ОСОБЛИВОСТІ.....	43
2. 1. Форми діяльності «груп інтересів» і їх ефективність	43
2.2. Діяльність політичних «груп інтересів» в Україні та їх особливості.....	58
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	82

Вступ

Актуальність теми.Формування політичного курсу країни завжди відбувається в процесі взаємодії різноманітних, інколи суперечливих інтересів. Групи інтересів опосередковують відносини громадянського суспільства, з одного боку, і держави – з іншого. Вони виражають важливі для членів даної групи цілі і шукають ефективні шляхи їх досягнення через різноманітні механізми. В цій якості вони вже протягом тривалого часу є важливим елементом політичної системи розвинених демократичних країн і предметом підвищеної уваги науковців.

Групи інтересів в Україні досліджуються протягом тривалого часу. Науковцям вдалося в значній мірі виконати завдання розробки методологічного інструментарію дослідження груп інтересів, з'ясування їх сутності та меж функціонування, а також визначення їх окремих специфічних типів, що існують в Україні, особливостей та результатів їх функціонування. При дослідженнях груп інтересів акцент часто робиться на помітних «неозброєним оком» процесах тиску і лобіювання, а відтак до уваги не беруться інші процеси і групи, які не мають подібних, публічних форм прояву.

Одним з ключових і необхідних чинників групи інтересів є наявність мотивації групової діяльності з боку ціннісної системи суспільства. Групи інтересів в Україні мають всі формальні умови та можливості для активної діяльності. Проте використовують цю можливість не всі з них. Причину цього слід шукати не в формальних умовах діяльності груп інтересів, не в можливостях які визначені законодавством, а в ціннісних орієнтаціях, нормативних системах тих, хто групи інтересів має складати і діяти в їх рамках. Незважаючи на наявність численних досліджень з тематики, яка стосується груп інтересів та їх політичного аналізу в публікаціях недостатньо розкриті напрямки груп інтересів та зроблено їх політичний аналіз.

Метою роботи є дослідження виникнення, функціонування «груп інтересів», здійснення щодо них політологічного аналізу.

Для досягнення цієї мети передбачається вирішити наступні **завдання**:

- розкрити зміст поняття «групи інтересів», розглянути теоретичні підходи до зазначеного поняття;
- проаналізувати функціонування «груп політичних інтересів» в Україні;
- дослідити діяльність «груп політичних інтересів» в Україні;
 - з'ясувати напрямки теоретичного осмислення діяльності груп політичних інтересів;
- проаналізувати основні форми діяльності груп інтересів та їх ефективність;
 - проаналізувати особливості еволюції «груп політичних інтересів».

Об'єктом дослідження є групи політичних інтересів в Україні.

Предметом досліджуваної проблеми є функціонування груп політичних інтересів в Україні, їх політологічний аналіз.

Теоретико- методологічну основу дослідження становлять основні положення щодо груп інтересів, сформульовані у працях таких авторів як І. Сікора «Національні інтереси України та лобістські технології бізнесу» [76]). Я. Боренько, в статтях на теми «Інтерпретація концепції груп інтересу у дослідженні політичного процесу в Україні» [12], «Теоретичні основи дослідження груп інтересу» [13]) розглядає здобутки американської школи дослідження груп інтересів та робить теоретичне обґрунтування використання теорії груп інтересів в дослідженнях української політики. Демченко О.А., в своїх роботах – «Діяльність груп інтересів в Україні» [30], «Лобізм в системі представництва групових інтересів: можливості й напрямки регулювання» [32] визначає проблеми представництва та захисту групових інтересів у політиці, а в статті «Діяльність засобів масової інформації як групи інтересів в Україні» [31] визначає особливості діяльності журналістської спільноти в Україні як групи інтересів. Окремі фрагменти, що містять дослідження проблематики груп інтересів присутні також в роботах Т. Батенка [7], О. Полохала [63], М. Сазонова [70], О. Турчинова [79], І.Робочий [66], Г. Рубана [67]. В.Ф. Цвих дослідив специфіку та умови діяльності однієї з можливих організаційних

форм існування груп інтересів, звертав увагу на загальні питання діяльності груп інтересів, зокрема в роботах «Сучасні підходи для визначення сутності та меж функціонування груп інтересів/тиску» [82], та «Групи інтересів, їх інститути та організації в громадянському суспільстві» [83]. Лісничук О.В. та Сушко О.В. опублікували ґрунтовну роботу, присвячену виявленню та опису діяльності політико-економічних груп в Україні – «Чи є політико-економічні групи перешкодою для політичного розвитку України?» [48], І. Рейтеровича «Політичний вимір діяльності ФПГ у державах перехідного типу» [65].

Серед останніх досліджень і публікацій слід виділити праці О.В. Лісничука [72], Є.В. Золотарьової [42], Л.А. Бакун [6]. В них викладено основні теоретичні напрями вивчення політичної діяльності груп інтересів, здійснено спроби типологізації цих важливих компонентів політичного світу. Окрім того, велике значення щодо проблематизації груп політичних інтересів мають статті Є. Башкірової [8], В.Горяїнова [28], А. Денисюк [33]Г. Зеленько [41], Д. Лавренова [45], С. Телешуна [64], Н. Лапіна [46], В. Лапкіна [47], в яких, визначено напрями трансформації цінностей пострадянського суспільства.

Звернення до зазначених досліджень дає змогу розглядати види груп інтересів, їх еволюцію, ефективність діяльності різноманітних форм груп інтересів і, зокрема, в Україні.

Крім того, у роботі в процесі дослідження використано комплекс взаємодоповнюючих методів: по – перше, загальнонаукові методи, що дали змогу здійснити пізнання політичних явищ. По-друге, історичний метод – за допомогою якого у роботі досліджено особливості еволюції груп політичних інтересів. По-третє, системно – аналітичний метод – за допомогою якого досліджено явища у сукупності їх суспільно – політичних зв'язків у цілісній системі діяльності груп політичних інтересів. По-четверте, системний підхід застосовувався для вивчення взаємодії та взаємовпливу груп інтересів і державних структур. По-п'яте, метод моделювання - застосовувався при визначенні можливих форм діяльності груп політичних інтересів. По-шосте, порівняльний метод застосовувався для визначення ефективності діяльності

груп політичних інтересів. По-сьоме, структурно-функціональний підхід дає змогу визначити функції груп інтересів в політичному житті сучасного суспільства.

Успішне виконання завдань і досягнення мети дипломної роботи передбачає використання загальнонаукових методів аналізу та синтезу, дедуктивного методу та ін.

Елементи наукової новизни результатів дослідження полягають у наступному:

- в роботі комплексно розглянуто дослідження у вітчизняній політології політологічного аналізу діяльності груп інтересів. На основі проведеного дослідження визначено і сформульовано основні показники ефективності діяльності та подальших перспектив груп політичних інтересів на основі розвитку політичної теорії та систематизації досвіду їх діяльності.

- розкрито питання про взаємозв'язок політичного та соціокультурного вимірів діяльності груп інтересів; розкрито вплив соціокультурного виміру (ціннісних орієнтацій, норм і мотивацій поведінки) є одним з вирішальних факторів як для активізації діяльності групи інтересів, так і для її ефективності.

- розкрито та сформульовано теоретичний зміст поняття «групи політичних інтересів» як неінституційованих акторів політики, діяльність яких є органічною частиною політичної сфери. Останні визначені як група осіб, що мають спільні інтереси і об'єднуються для їх реалізації через політичну діяльність; уточнено визначення таких понять як: «діяльність груп політичних інтересів», «група, що зазнає впливу».

- виокремлено специфічні риси та сферу поширення притаманного українському національному характеру індивідуалізму, а також визначено його вплив на практику групової діяльності, в рамках якої він не тільки не є однією з підстав для утворення груп інтересів, але й є перепорою для їх утворення, оскільки не поєднується з визнанням раціональності і доцільності групової діяльності.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів зумовлене можливістю використання окремих положень дипломної роботи в навчальному процесі. Проаналізовано діяльність груп інтересів з точки зору політологічного аналізу. Крім того, результати дослідження можуть формувати цілісне уявлення щодо визначення поняття «групи інтересів» та бути використаними студентами в написанні курсових робіт, статей, доповідей, під час підготовки до семінарських занять диспутів, а також інших видів робіт із таких дисциплін: «Політичний аналіз і прогноз», «Технології політичних процесів», «Сучасний політичний процес», «Політична транзитологія» та ін.

Апробація результатів дипломної роботи. Основні положення дипломної роботи були апробовані у виступі на студентській науково-практичній конференції (м. Кам'янець-Подільський, березень 2018р.), а також під час проведення семінарських занять.

Публікації. Окремі питання дипломної роботи подано до друку у збірник студентських наукових праць «Політія».

Структура дипломної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, чотирьох підрозділів, висновків. Обсяг основного тексту становить 81 сторінку. Список використаних джерел охоплює 102 найменування.

ВИСНОВКИ

Особливу роль у політологічному аналізі політичних процесів та інститутів сучасної України відіграє використання евристичного потенціалу „прикордонних» або „межових» досліджень, які шляхом нової постановки проблем та об'єднання суміжних тем виступають провідним чинником набуття наукової новизни та достовірності результатів. Прикладом подібного поєднання є тема ціннісної мотивації діяльності груп політичних інтересів, в межах якої відбувається синтез політико-культурного та соціо-психологічного тла політичного життя з багатовимірною груповою політичною активністю.

Узагальнюючи сутнісні ознаки груп інтересів як суб'єктів соціально-політичної практики групової діяльності можна визначити їх як соціальний інститут, що поєднує громадян на основі тих чи інших специфічних цілей та функцій, представляє незалежні від держави структури, артикулює соціально вагомі інтереси та шукає оптимальні шляхи впливу на політичний процес. Члени групи поєднуються на основі взаємодії власних потреб; характер усвідомлення цих потреб як соціально вагомих інтересів визначається комплексом політико-культурних та ціннісних орієнтацій. В свою чергу переваги у виборі групою інтересів тих чи інших засобів впливу на владні структури також залежать від соціокультурних характеристик суспільства та його еліти. На рівні соціально-політичної практики ціннісні орієнтири групових політичних акторів часто виявляються невід'ємними від тих інтересів, які вони захищають. Саме цінності та переконання соціальних акторів забезпечують мотивацію до оприлюднення та відстоювання групою власних інтересів та аргументують їх трансформацію в суспільно важливі категорії політичного життя країни.

Звернення до процесу утворення та діяльності груп інтересів, пошуку причинно-наслідкових зв'язків між ціннісними орієнтаціями учасників груп та їх груповою діяльністю (чи бездіяльністю) надало можливість сформулювати висновки дослідження, які у сукупності вирішують поставлені наукові

завдання, що мають важливе значення у комплексі проблем ефективного функціонування груп політичних інтересів в Україні.

Визначено, що діяльність груп інтересів є важливою складовою політичного процесу за будь-якого режиму, оскільки вона слугує виконанню ряду важливих функцій і забезпечує представництво інтересів суспільства на рівні прийняття рішень. Взаємодія груп інтересів з владними структурами та між собою в рамках правового поля за участю інститутів представницької демократії та функціонального представництва, а також за посередництвом неформалізованих зв'язків, закладає основи для забезпечення суспільного консенсусу демократичних політичних систем.

Діяльність груп інтересів може провадитися в різних формах. Однією з найбільш важливих та ефективних є діяльність у формі структурованої організації. Існують й інші шляхи чи методи задоволення групою своїх інтересів, наприклад, використання різноманітних нелегальних чи неформальних каналів, які можна вважати більш поширеними в значній кількості країн і в Україні зокрема. Вони базуються, переважним чином, на персональних зв'язках, особистих знайомствах, в їх рамках використовуються хабарі, родинні зв'язки, непотизм в усіх його формах, силовий тиск та ін. Але діяльність у формі структурованої організації характеризується наявністю незаперечних переваг: легальність, прозорість, можливість акумуляції ресурсів, наявність відкритого центру тяжіння для членів групи та ін.

В рамках теорії груп інтересів сформульована певна кількість моделей активізації діяльності груп інтересів. Цей феномен пояснюється в рамках теорії обурення, теорії «політичних підприємців» Р. Солсбері, теорії непередбачених наслідків групових інтересів та теорії ангажованості. Проте недоліком, який притаманний усім з числа наведених моделей, є нехтування ціннісною складовою процесу активізації діяльності груп інтересів. Певну спробу врахування цього аспекту можна відзначити лише в рамках теорії «політичного підприємця», але там акцент робиться на ініціаторові, на наявності лідера, якому притаманні такі якості як активна життєва позиція, мотивація досягнення

та ін. Натомість, в рамках цієї теорії, практично не звертається увага на якості решти членів групи та на притаманні їм ціннісні орієнтації.

Перехід від груп інтересів до груп тиску, або груп інтересів в їх зовнішній динаміці відбувається саме за умови наявності відповідної ціннісної складової. Способи тиску, які при цьому використовуються, залежать від цієї ціннісної складової. Ні обурення громадян порушенням їх інтересів, ні діяльність «політичного підприємця» не призводять обов'язково до активізації діяльності групи інтересів. Ці аспекти є одними з необхідних умов, але не є достатніми. Член групи, чиї інтереси утискуються певним чином, може намагатися в індивідуальному порядку відстояти свій інтерес, не довіряючи решті групи, або не маючи практики спільних дій, схильності до кооперації. Або він може нехтувати цим порушенням, вважаючи що виправлення ситуації змусить його до ще більших витрат і є очевидно не раціональним. Тому, слід сказати, що спільне відстоювання інтересів можливе лише за умови наявності норм кооперації, співучасті, міжособистісної та корпоративної довіри, солідарності. Тобто цінності можна розглядати як ресурс, що здатен призвести до реального представництва групи в політичному процесі.

Міжособистісна довіра, яка встановлюється в таких групах, довіра до анонімного іншого в цій ситуації обумовлена визнанням вагомості завданої шкоди чи необхідності захисту інтересів. Тобто члени групи довіряють один одному, оскільки розуміють, що для кожного цей інтерес є дуже важливим і кожен готовий вкладати певні ресурси в захист цього інтересу, чи у відновлення порушеної рівноваги.

Групи інтересів, що активно і ефективно діють в Україні, виникають, переважно, на основі агрегування базових економічних та галузевих інтересів. Вони є, фактично, відокремленими від базових суспільних груп та не співвідносяться з базовими структурними компонентами українського суспільства. Специфічними рисами системи представництва групових інтересів на політичному рівні є також слабкий зв'язок груп інтересів із громадянським суспільством і генетичний зв'язок із структурами державної влади.

Можливості розвитку групової діяльності в Україні та ефективного функціонування груп інтересів слід, на даному етапі шукати не в формальних умовах їх існування, а в їх внутрішніх характеристиках. Фактично, для українського суспільства характерним є те, що активізація групової діяльності відбувається виключно у відповідь на вагомі, помітні і болючі для членів групи виклики. Або в тому випадку, коли відсутніми є групи, що зазнають впливу, і об'єкт звернення вважається більш доступним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня/ Сокр. Пер. с англ. Богдановского А.С., Галкиной Л.А.; Под ред. М.В.Ильина, А.Ю. Мельвиля. Москва. Аспект Пресс, 2002.537 с.
2. Актуальные проблемы Европы. Гражданское общество в современной Европе: Сб. статей./Гл. ред. Т.Г. Пархалина. Москва. ИНИОН РАН, 2003. 240 с.
3. Артамонова Ю.Д., Демчук А.Л. Постмодерн или постмодернизация? (Опыты концептуализации ценностных изменений).*Политическая наука*. 2002. № 2.С. 9 – 23.
4. Аслунд А. Україна. Що пішло не так і як це виправити: монографія Київ: Києво-Могилян. акад. : Ін-т міжнар. економіки Петерсона, 2015. 292 с.
5. Бакун Л. А. Группы в политике. К истории развития американских теорий *Полис*. № 1.1999.С. 162 – 167.
6. Банчук М. В. Ідеологія та культура діяльності правозахисних органів України в контексті становлення громадянського суспільства: Політологічний аналіз: монографія. АПН України; Інститут вищої освіти. Київ: Юстініан, 2005. 144 с.
7. Батенко Т. «Партія влади» і опозиція в Україні. Теорія і практика Політичний процес в Україні: стан і перспективи пошуку. Збірник наукових праць. Львів: ПАІС, 1998.С. 71 - 78.
8. Башкирова Е. И. Трансформация ценностей российского общества. *Полис*. № 6.2000.С. 51 – 65.
9. Белокурова Е. Государство и «третий сектор» в Германии: от неокорпоратизма к смешанной модели. *ОНС*.1999.№3.С. 46-53.
10. Бентли А. Процесс государственного управления. Изучение общественных давлений. Москва: Издательство Перо, 2012.408 с.
11. Боренько Я. Інтерпретація концепції груп інтересу у дослідженні політичного процесу в Україні. *Вісник Львівського національного університету. Сер. Філософські науки*. 2001. Вип.3.С. 261 - 268.

12. Боренько Я. Соціальне партнерство в Європі: плюси і мінуси корпоративних угод. *Вісник Львів. ун-ту. Серія: Міжнародні відносини*. 2000. Вип. 2. С. 130-135.
13. Боренько Я. Теоретичні основи дослідження груп інтересу. *Політичний процес в Україні: стан і перспективи розвитку*. Збірник наукових праць. Львів: ПАІС, 1998. С. 20-23.
14. Буздуган Ю.О. Правові засади соціального діалогу. *Профспілки України*. 1997. № 3. С. 10 – 14.
15. Бурдые П. Социология политики: монография. Москва: Socio-logos, 1993. 336 с.
16. Ван дер Вее Г. История мировой экономики (1945-90): монография. Москва: Наука, 1994. 413 с.
17. Волков А. Швеция: социо-экономическая модель: монография. Москва. Мысль, 1991. 188 с.
18. Вуйма А. Ю. Лоббирование. Как добиться от власти нужных решений: монография. СПб.: Питер, 2008. 384 с.
19. Гаврилюк В.В., Трикоз Н.А. Динамика ценностных ориентации в период социальной трансформации (поколенный подход). *Социс*. 2002. №1. С. 96-105.
20. Газізов М. Сутнісні характеристики розвитку лобізму у наднаціональних організаціях (Європейський Союз). *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2015. Вип. 17. С. 9–24.
21. Ганжуров Ю. Парламентське лобіювання в контексті політичної комунікації. *Політичний менеджмент*. 2005. № 4 (13). С. 50-62.
22. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство: монографія. Київ Юніверс, 2000. 329 с.
23. Гегель Ф. Политические произведения: монография. Москва: Наука, 1978. 437 с.
24. Гегель Ф. Философия права: монография. Москва: Мысль, 1990. 524 с.
25. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические суперники: монография. Москва: Ad Marginem, 1995. 222 с.

26. Головаха Є.І. Особливості політичної свідомості: амбівалентність суспільства та особистості.*Політологічні читання*. 1992. № 1. С. 24-39.
27. Голуб А. Від прозорості до контролю.[URL:http://tyzhden.ua/Economics/185040](http://tyzhden.ua/Economics/185040) (дата звернення: 13.11.2017).
28. Горяинов В. П. Групповая солидарность и ценностные ориентации.*Социс*. 1997. № 1. С. 60 – 67.
29. Группы интересов и российское государство: монография. Москва: Эдиториал УРСС, 1999. 352 с.
30. Демченко О. Діяльність груп інтересів в Україні.*Політичний менеджмент*. 2006. № 6. С. 89 – 97.
31. Демченко О. Діяльність засобів масової інформації як групи інтересів в Україні.*Грані*. 2006. № 5. С. 135 – 140.
32. Демченко О. Лобізм в системі представництва групових інтересів: можливості й напрямки регулювання.*Вісник Дніпропетровського університету. - Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2006. Випуск 14. С. 291 – 298.
33. Денисюк А. В. Громадський лобізм в Україні: проблеми і перспективи розвитку.*Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 102 (11). С. 403–406.
34. Джанда К., Берри Д.М., Голдман Д., Хула К.В. Трудным путем демократии: процесс государственного управления в США: монография. Москва. «Российская политическая Энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. 656 с.
35. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): монография. Київ: Либідь, 2001. 334 с.
36. Дюверже М. Политические партии: монография. Москва: Академический Проект, 2000. 538 с.
37. Дягілев, О. В. Конституційно-правовий інститут лобізму: вітчизняний та зарубіжний досвід: монография. Харків.Майдан, 2011.251 с.

38. Євгенєва А. Проблема законодавчого регулювання лобістської діяльності. URL: http://www.parlament.org.ua/index.php?action=draft_art&dtopic=6&ar_id=1018&as=0 (дата звернення 12.09.17).

39. Жихарцева О. О. Зарубіжний досвід діяльності фінансово-промислових груп та можливості його використання в Україні. *Наук. вісн. НЛТУ України*. 2016. Вип. 26. С. 196–203.

40. Закиров А. Р. Исследование GR: основные теоретические. *Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. Социология. Политология*. 2018. Т. 18, вып. 1. С. 102–106.

41. Зеленько Г. Громадянське суспільство проти фінансово-промислових груп та держави: що змінилося після Революції Гідності? *Агора*. 2017. № 20. С. 16–20.

42. Золотарева Е.В. Группы интересов в политике. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология*. 1999. № 1. С. 63–75.

43. Іщенко І. В. Політичні інститути в нестабільному середовищі: функціональні особливості: монографія. Дніпропетровськ: Інновація, 2015. 306 с.

44. Карл Т. Л., Шмиттер Ф. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы. *Полис*. 2004. № 4. С. 7 – 27.

45. Лавренов Д. А. Фінансово-промислові групи як суб'єкти політичного лобіювання в Україні. *Перспективи : соц.-політ. журн. Філософія, політологія, соціологія*. № 4. 2015. С.180 – 195.

46. Лапин Н. И. Ценности, группы интересов и трансформация российского общества. *Социс*. 1997. № 3. С. 14 – 24.

47. Лапкін В. Н. Ціннісна диференціація елітотворних і масових груп з урахуванням політичної динаміки російського суспільства. *Політична думка*. 2000. № 2. С. 32 – 39.

48. Лісничук О.В., Сушко О.В. Чи є політико – економічні групи перешкодою для політичного розвитку України?: монографія. Київ: Фонд ім. Фрідріха Берта, Регіональне представництво в Україні, Білорусі та Молдові, 2005. 76 с.

49. Малишенко Л. О. Специфіка лобіювання в сучасній Україні. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2012. № 2 (12). С.260–268.
50. Манхейм К. Диагноз нашего времени: монография. Москва:Юрист,1994. 430 с.
51. Мацкевич, Р. М. Політико-правові засади формування інституту лобізму в Україні: монографія.Одеса: Фенікс, 2013. 166 с.
52. Мельвиль А.Ю. Опыт теоретико–методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам. *Полис*. 1998. № 2. С. 6 – 39.
53. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях (II). *Полис*. 2002. № 2. С. 20 – 31.
54. Михайловська О. Держава і розвиток інститутів громадянського суспільства. *Політичний менеджмент*. 2005. № 3 (12). С. 108-114.
55. Мюнклер Х. Гражданская компетентность. URL:<http://www.academy-go.ru/publications/Munkler.html> (дата звернення 23.03.2018)
56. Немчинов І. Лобіювання як форма діалогу з владою. *Контекст*. 2002. № 2. С. 9 – 12.
57. Новохацький В. Тенденції забезпечення громадського інтересу в суспільстві та державі. URL:<http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=34&c=601> (дата звернення 25.09.2018)
58. Одінцева О. О. Правове регулювання лобізму в сучасній Україні (загальнотеоретичне дослідження): монографія. Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Донецьк, 2011. 150 с.
59. Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп: монография. Москва. ФЭИ, 1995. 174 с.
60. Островський Д.И. Особенности формирования групповых интересов в современной России. *Вестник Московского Университета. Сер. 7. Философия*. 1998. № 5. С. 98 – 108.

61. Паламарчук В. М., Литвиненко О. В. Взаємодія напівдемократій і усталених демократій – можливе майбутнє Європи. *Віче*. 2003. № 4. С. 56 – 62.

62. Печеркина И.Ф. Ценности как регулятор поведения субъектов. *Динамика ценностного сознания молодежи: Межвуз. сб. науч. тр. Тюмень*, 1995. 310 с.

63. Політичні механізми регулювання лобізму: світовий досвід та українські реалії. URL:<http://fppr.org.ua/modules.php?name=News&file=article&sid=148>(дата звернення 12.07.2018)

64. Публічна політика та суспільні зміни в Україні в контексті євроінтеграції. *Public policy and social changes in Ukraine in the context of European integration* : монографія. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Каф. політ. аналітики і прогнозування. Київ: НАДУ, 2017. 247 с.

65. Рейтерович І. Політичний вимір діяльності ФПГ у державах перехідного типу. *Політичний менеджмент*. 2005 № 1. С. 70-77.

66. Робочий І.А. Групи інтересів як легальна форма участі в політичному протистоянні. *Грані*. 2005 № 3. С. 137 – 140.

67. Рубан Г.О. Інститут лобізму, як елемент системи представництва груп інтересів у країнах з розвиненою демократією (досвід США). *Грані*. 2004 № 4. С. 127 – 130.

68. Руссо Ж.Ж. Рассуждения о происхождении и основаниях неравенства между людьми. Об общественном договоре. Трактаты. Москва: «КАНОН-пресс», «Кучково поле», 1998. - С.51 - 150.

69. Сабанадзе Ю. В. Групи інтересів у перехідних суспільствах : монографія. Київ: Логос, 2009. 208 с.

70. Сазонов Н.И. Неокорпоративизм – современная концепция либерального государства. *Проблемы демократии в реформируемой Украине: сб.научн.трудов., отв.за.вып. Н.И.Сазонов* – Харьков.: КиПи, 1997. С. 3 - 7.

71. Сало І. С. Феномен неокорпоративізму: європейські реалії та тенденції інституціювання в Україні: монографія. Київ: НІСД, 2010. 49 с.

72. Самохвалова Л. Закон про лобізм: безнадійна спроба чи серйозні наміри? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2320963-zakon-pro-lobizm-beznadijnasproba-ci-serjozni-namiri.html>(дата звернення 09.10.2018)

73. Селигман А. Проблема доверия: монографія. Москва. Идея-Пресс, 2002. 256 с.

74. Стратегическое сафари: Экскурсия по дебрям стратегического менеджмента: монографія. / за общ. ред.: Минцберг Г., Альстранд Б., Лампель Ж., 2-е изд. Москва. Альпина Пабл., 2016. 365 с.

75. Сергеев В. Лобізм в Україні: можливості неурядових організацій: URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=70&c=1626>.- (дата звернення 06.06.2018)

76. Сікора І.В. Національні інтереси України та лобістські технології бізнесу: монографія. Київ.: Охорона праці. 2000. 126 с.

77. Социальное партнерство в трудовых отношениях: монографія. Спб., 1992. 63 с.

78. Трофименко А.В. Концептуальні підходи до розуміння лобізму. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Історія. Політологія.* 2014. Вип. 10. С. 112–123.

79. Турчинов О. Особливості української олігархії. *Політична думка.* №3. 2000. С.13-19.

80. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: монографія./ За ред. Ф. М. Рудича. Київ. МАУП, 2002. 488 с.

81. Українське суспільство 1994 – 2001: результати опитування громадянської думки./за ред.О.М. Балакірева Київ. МІА «Подія», 2001. 128 с.

82. Цвих В. Ф. Сучасні підходи для визначення сутності та меж функціонування груп інтересів/тиску. *Людина і політика.* 2002. №1. С. 41 – 53.

83. Цвих В.Ф. Групи інтересів, їх інститутів та організацій в громадянському суспільстві. *Людина і політика.* 2002. № 3. С. 33 – 46.

84. Шапкин И. Н. Теоретико-методологические истоки теории корпоративизма. *Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета*. Том 6. № 3, 2016. С.43-53.
85. Шмиттер Ф. Неокорпоратизм. *Полис*. 1997. № 2. С. 14 - 22.
86. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии. *Полис*. 1996. №5.С. 16-27.
87. Шмиттер Ф. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы. Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических трансформаций. *Полис*. 2004 № 4. С. 6– 27.
88. Штомпка П. Социология социальных изменений: монография. Москва. Аспект – пресс, 1996. 416 с.
89. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал. *Літопис червоної калини*. 1992. № 6-7. С. 21-23.
90. Cox T. Democratization and the Growth of Pressure Groups in Soviet and Post-Soviet Politics. *Pressure Groups. Oxford: Oxford University Press*, 1993. P. 71-86.
91. Hague R., Harrop M. and Breslin Sh. Comparative Government and Politics. – London: Macmillan, 1998. – 202 p.
92. Intriligator M. Globalization as Source of International Conflict and Growing Competition. *The Global Economy: A Challenge to National Economies*. – Boston, 1997. – P.3–8.
93. Jordan C., Maloney W. A. How Bumble – bees Fly. Accounting for Public Interest Participation. *Political Studies*. 1996. XLIV. P. 681 – 683.
94. Kluckhohn C. Culture and Behavior. N.Y., 1962. 385 p.
95. Lembruch G. Liberal Corporatism and Party Government. *Edinburgh*, 1976. P.123 – 156.
96. Link A. Progressivism / Link A. - Harlan Davidson. 1983.– 236 p.
97. Rutland P. Business Elites and Russian Economic Policy. London: Royal Institute of International affairs, 1992. – 215 p.

98. Salisbury R.U.. Interest Groups. *F.I.Greenstein and N.W.Polsby (eds), Non governmental Politics Handbook of Political Science. Reading, Mass.: Addison-Wesley. 1975. - P.170 – 185.*
99. White S., Gardner J., Schopfling G., Saich T. Communist and Postcommunist Political Systems. An Introduction. 3rd ed. Basingstoke: Macmillan, 1990. 376 p.
100. Wilson G. Business and Politics. N. J., 1985. 241 p.
101. Wilson G.K. Interest groups. Oxford: Basic Blackwell, 1990.175 p.
102. Zeigler L. Harmon and G. Wayne Peak. Interest Groups in American Society. N.J., Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1972. 362 p.